

Zemplinerová, A. 1999. "Tržní koncentrace ve zpracovatelském průmyslu [Market Concentration in the Manufacturing and Anti-monopoly Policy]," *Politická ekonomie*, No. 1, Prague. Pp 205-224

Abstract

The study focuses on patterns and trends in concentration in the Czech manufacturing during the period 1989-1997. In the 90s Czech manufacturing experienced rapid and deep change in the market structures. Most of manufacturing markets de-concentrated during 1989-1995. During last two years tendency towards new concentration can be observed in selected markets. As by 1997, one fifths of manufacturing production has been produced on the markets where share of largest producer was more than 50%. In the Czech manufacturing, monopoly and oligopoly market structures survived or newly emerged also in some markets in which technological advantage of high concentration cannot be proved comparison of concentration levels with selected EU markets.

Keywords: market structure, market concentration, anti-monopoly policy

JEL Classification: L10, L12, L60

TRŽNÍ KONCENTRACE VE ZPRACOVATELSKÉM PRŮMYSLU A ANTIMONOPOLNÍ POLITIKA

Alena ZEMPLINEROVÁ, Národohospodářský ústav Akademie věd ČR, Praha

1. Úvod

Tržní, resp. výrobní koncentrace má zásadní význam pro organizaci průmyslu. Ekonomové, podnikatelé a manažeři jí věnují pozornost pro její vliv na náklady a zisk firem, a tudíž na efektivnost podniku a uspokojování zájmu spotřebitele. Hodnocení vysoké tržní koncentrace však může být rozporné z pohledu podniku a z pohledu národohospodářského. Na jedné straně existují argumenty, které podporují kladné efekty vyšší koncentrace na náklady. S vyšší koncentrací rostou úspory nákladů díky rozložení fixních nákladů na větší počet výrobků, úspory na nákladech mohou též vznikat díky procesu "opakování určitých aktivit a získávání zkušeností" při výrobě určitého produktu. S růstem tržní koncentrace se mohou dále uplatňovat úspory v důsledku koncentrace výzkumu a vývoje, reklamy, marketingu, finančních transakcí a využití manažerské kapacity. Tím roste efektivnost a ekonomická síla podniku. Na druhé straně vysoká koncentrace na trhu obvykle znamená, že v daném odvětví funguje pouze jedna nebo několik málo firem. Monopolní nebo dominantní postavení firmy na trhu je spojeno s tržní silou, které umožňuje podniku monopolní chování. To se projevuje vysokými cenami pro spotřebitele či dodavatele, případně manipulací rozsahu a kvality výroby. Velké korporace, tzv. "národní šampióni" mají značnou vyjednávací sílu a možnost ovlivňovat ekonomickou politiku a vládní

rozhodnutí at' již korupcí či sociální hrozbou vysoké nezaměstnanosti, ovlivňováním veřejného mínění apod. (viz Adams, Brock, 1986).

*Výzkum byl proveden v rámci Phare-ACE 1996 programu.

**Děkuji za spolupráci na výpočtech P. Rábelovi a J. Stíbalovi.

Jednoznačné hodnocení tržní koncentrace je složitý úkol (podrobnější informace viz Curry, George, 1993). Z pohledu každého podniku je získání monopolního postavení žádoucí. Z pohledu národohospodářského je monopolní postavení podniku sporné. Instituce, které stát vytváří s cílem podporovat konkurenci a potlačovat monopolní chování podniku, mají proto nelehký úkol spočívající v řešení dilematu: je podnik v monopolním - nerovném postavení, protože je tak dobrý a efektivní (má nízké náklady a schopný management) nebo je v nerovném postavení pouze proto že je veliký či požívá nějaké administrativní výhody?

Český zpracovatelský průmysl nedisponuje až na výjimky mamutími podniky, které by byly obzvlášť velké ve srovnání s analogickými podniky fungujícími v zahraničí. V posledních letech začala vlna fúzí podniků, které argumentují tím, že se takto snaží dosáhnout minimálních efektivních nákladů, aby byly konkurenceschopné. Kritériem pro schvalování fúze by měl být pozitivní čistý vnější efekt na snížení ceny jako důsledek vyšší efektivnosti a nižších nákladů v důsledku fúze. Ve skutečnosti hodnocení fúzí ex post ukazuje, že fúze nejsou mnohdy ziskové, jejich účelem je spíše umožnit restrukturalizaci či přerozdělení zisku. Nezdravé společnosti se často snaží zabránit bankrotu fúzí nebo pohnutkou fúze je snaha o získání tržní moci a pohodlného života.

Jedním, zdaleka však ne jediným z vodítek pro rozhodování antimonopolních úřadů při hodnocení zneužívání monopolního postavení nebo při schvalování fúze, je úroveň tržní koncentrace, podíl daného podniku na trhu. Např. Evropská komise zakotvuje význam tržní koncentrace pro svá rozhodování ve směrniciích pro fúze : "...koncentrace, která vytváří nebo zesiluje dominantní postavení, ...by měla být prohlášena za neslučitelnou se společným trhem" (viz Merger Regulation 89/3054, čl. 2). Tržní dominance je určena 30% podílem na relevantním trhu jak podle legislativy Evropské unie¹, tak i podle českého zákona na podporu hospodářské soutěže.

V tomto článku je pojednáván problém tržní koncentrace v kontextu s nově vznikající tržní ekonomikou v České republice. Jeho cílem je přispět k hledání odpovědi na následující otázky: jak se změnila koncentrace na zpracovatelských trzích v letech 1989 - 1997 a jaká je dosažená úroveň koncentrace ve srovnání s analogickými trhy v Evropské unii a Slovenskou republikou. Jádrem statí je statistická analýza podnikové databáze. Trhy jsou definovány na 2- a 3-místné úrovni klasifikace průmyslových činností (OKEČ). Tato úroveň neumožňuje úzce definovat trhy produktů – nečiní si tudíž nárok na neomylnost a obchodní využití informací. Tento přístup nicméně umožňuje ilustrovat charakter změn v tržní koncentraci v čase a mezinárodní porovnání dosažené úrovně tržní koncentrace.

Nejprve jsou počítány časové řady úrovně koncentrace na 2-místném členění OKEČ (22 odvětví) pro období 1989 - 1997 a na 3-místném členění (102 zpracovatelských pododvětví) pro

¹ V rámci Evropské unie jsou hlavní aktivity politiky na podporu hospodářské soutěže zakotveny:

- v článku 85 a 86 Dohody o ES (rozhodnutí a opatření týkající se vertikálních a horizontálních omezujících dohod – kartelů a zneužívání dominantního postavení),
- Council Regulation (EEC) No. 4064/89 z prosince 1989 (kontrola fúzí),
- v článku 92 a 93 Dohody o ES (vytváření nerovných podmínek formou dotací a subvencí, udělováním výjimek a dalšími regulačními opatřeními).

období 1993 - 97. Tržní koncentrace je vyjádřena základními mírami koncentrace – počtem subjektů (podniků), koncentračními stupni (podílem jednoho a více největších výrobců na celkové výrobě daného produktu) a Herfidahl- Hirschmanovým indexem (HHI). V případě časové řady 1989 - 1997 a dvoumístného členění zpracovatelských odvětví jsou tyto míry koncentrace počítány pro všechny zpracovatelské podniky, které mají sto a více zaměstnanců, z důvodů srovnatelnosti dat a eliminace změn v metodice statistického vykazování. V případě 3-místného členění byly do analýzy zahrnuty podniky s 25 a více zaměstnanci. Výpočty měr koncentrace na základě individuálních podnikových údajů mohou přispět k objasnění vývoje tržní koncentrace v jednotlivých zpracovatelských odvětvích, identifikovat rozdíly v koncentraci a přežívající deformace v koncentraci na jednotlivých zpracovatelských trzích, resp. odhadnout budoucí změny ve struktuře trhů.

2. Vývoj koncentrace v České republice v letech 1989 - 1997

V roce 1989 měla Česká republika jednu z nejpřísnějších příkazových ekonomik ve východní a střední Evropě, pro niž byly charakteristické z hlediska tržních vztahů zcela zdeformované tržní struktury jak na straně nabídky, tak na straně poptávky. Na jedné straně existovaly nadbytečné kapacity, v jiných odvětvích byly kapacity naprosto nedostatečné, zdaleka nedosahující minimálního efektivního rozsahu. Až na výjimky většina zpracovatelských podniků disponovala zastaralými technologiemi. Ceny byly silně regulované, měna nebyla konvertibilní a zahraniční obchod fungoval na základě státního monopolu.

V letech 1989 - 1992 byla většina cen liberalizována, monopol zahraničního obchodu byl zrušen a byla dosažena vnitřní směnitelnost koruny. Struktura jednotlivých trhů se radikálně změnila. Tato restrukturalizace trhů však nebyla doprovázena masivní investiční činností. Byla však doprovázena určitou specializací ve smyslu zúžení spektra vyráběných produktů a nahrazením vnitropodnikových dodávek a vztahů vztahy obchodními. Šlo především o rozdělování velkých organizačně propojených konglomerátů či podniků na několik ekonomicky samostatných firem a o změny ve výrobním programu v rámci existující technologie. Rozdělování podniků bylo motivováno “zdola”, z úrovně managementu závodů a provozoven velkých státních podniků. Motivací byla jednak reakce na nekvalifikované řízení a redistribuci zdrojů v centru, jednak vidina možnosti privatizace podniku či zachování manažerských postů.

Koncem roku 1992 vstoupily téměř všechny zpracovatelské podniky do privatizačního procesu. Mikroekonomické reformy spočívající v privatizaci státních podniků a ve vytváření nového právního rámce pro ekonomické aktivity jsou přirozeně dlouhodobým procesem. Privatizace vytvořila četné příležitosti pro vznik sektoru malých a středních podniků díky tzv. “malé privatizaci” a restituci. Standardní metody a kuponová privatizace byly aplikovány převážně na velké podniky. Díky rozdělení podniků a nově vzniklým podnikům vzrostl počet zpracovatelských podniků z 640 v roce 1989 na 2358 podniků se 100 a více zaměstnanci a na více než 6000 podniků s více než 25 zaměstnanci v roce 1997.

2.1 Všeobecná koncentrace

Všeobecná koncentrace ve zpracovatelském průmyslu vyjádřená podílem největších pěti firem na celkové zpracovatelské výrobě v letech 1989 - 1997 rostla, a to i přes enormní růst počtu firem. V případě podílu řádově desítek firem se po počáteční dekoncentraci projevuje tendence k opětovnému růstu koncentrace. Jak ukazuje tabulka 1, 100 největších podniků

vyrábělo v roce 1997 přibližně 45 % zpracovatelské výroby a zaměstnávalo 30 % veškerých zaměstnanců ve zpracovatelské výrobě. Z hlediska komparativní analýzy je zajímavé, že tento podíl je stále ještě vyšší než analogický údaj o všeobecné koncentraci ve Velké Británii, kde podíl 100 největších podniků ve zpracovatelské výrobě dosahuje cca 40 %. Na rozdíl od podílu největších podniků na výrobě se v případě České republiky podíl největších podniků na zaměstnanosti od roku 1989 kontinuálně snižuje, a to i v případě řádově stovek podniků. Takto definovaný “trh” je sice značně nehomogenní, avšak výsledky mohou indikovat vyjednávací sílu největších podniků. Ukazuje se, že ekonomika malé země jakou je Česká republika je schopna pojmout jen několik málo opravdu velkých podniků.

Tabulka 1

Podíly největších podniků na celkové výrobě a zaměstnanosti ve zpracovatelském průmyslu

	1989	1992	1994	1997
Podíl na celkové výrobě				
5 největších podniků	9,5	12,4	15,2	16,6
10 největších podniků	17,8	22,6	21,3	21,8
20 největších podniků	26,8	29,3	26,9	27,2
50 největších podniků	41,9	40,8	36,3	36,5
100 největších podniků	55,2	51,9	45,6	45,5
200 největších podniků	72,6	65,3	57,8	56,3
Podíl na celkové zaměstnanosti				
5 největších podniků	9,5	8,9	7,5	6,8
10 největších podniků	15,1	13,3	10,7	9,6
20 největších podniků	21,1	18,7	15,1	13,3
50 největších podniků	33,3	28,7	23,6	20,6
100 největších podniků	47,4	40,2	33,6	29,3
200 největších podniků	66,0	52,2	46,5	40,8

Pramen: Vlastní výpočty na základě dat z Českého statistického úřadu (podniky se 100 a více zaměstnanci). Jako ukazatel výstupu je použita “výroba zboží” za léta 1989 - 1996 a “tržby” pro rok 1997, jelikož ukazatel výroba zboží se přestal statisticky vykazovat.

Tržní podíl x největších firem (uspořádaných sestupně podle objemu výroby nebo jiného ukazatele) je nejběžnějším ukazatelem používaným ke kvantifikaci koncentrace. Obvykle se nazývá koncentrační stupeň (CR) a počítá se následujícím způsobem:

$$CR_x = \sum_{i=1}^x S_i$$

kde CR_x - koncentrační stupeň x firem,

S_i - procentní podíl i -té firmy počítaný jako výroba dané firmy dělená součtem výroby všech firem na daném trhu

x - počet největších firem na trhu, pro něž je CR počítán.

Koncentrační stupeň je uváděn v rozmezí od 0 do 100 % . Čím je vyšší, tím vyšší je koncentrace na daném trhu. Podíl největšího výrobce (CR1) se obvykle používá ke zjištění monopolní situace na trhu. Podíl čtyř největších výrobců (CR4) se užívá pro odhalení tendence k oligopolu. Spolu s koncentračním stupněm je použit Herfindahl-Hirschmanův index (HHI):

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

kde S_i^2 - čtverce tržních podílů i-té firmy. Tržní podíl je měřen jako výroba dané firmy dělená součtem výroby všech firem na daném trhu,

n - počet firem na daném trhu.

Herdfindahl - Hirschmanův index se blíží k nule, jestliže roste počet firem o stejné velikosti a je roven nule v případě monopolu.

2.2 Analýza koncentrace odvětví

Tabulka 2 uvádí vývoj počtu podniků se 100 a více zaměstnanci za zpracovatelský průmysl celkem a podle jednotlivých zpracovatelských odvětví. Zároveň je přehledem o počtu pozorování zahrnutých do analýzy časových řad CR1, CR4 a HHI, které jsou uvedeny v tabulce 3 -5.

Tabulka 2

Počty pozorování - podniků ve zpracovatelských odvětvích

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
potraviny, nápoje a tabák	88	135	203	226	280	343	375	363	381
textilní průmysl	46	66	86	97	116	147	147	152	144
oděvní průmysl	11	16	20	43	59	63	82	74	70
brašnářské zboží a obuv	9	7	16	43	48	51	59	57	55
dřevařské výrobky	13	25	28	42	60	61	77	69	75
vláknina, papír a lepenka	10	12	19	31	31	41	49	49	45
vydavatelství, tisk a reprodukce	14	27	34	49	45	60	68	66	64
koksování a rafinerie ropy	6	6	5	4	4	6	5	4	4
chemické výrobky	31	27	34	48	49	62	67	71	73
pryžové a plastové produkty	19	31	30	37	47	53	66	68	81
ostatní nekov. miner. výrobky	53	88	107	107	126	135	150	138	147
výroba kovů	29	35	36	40	48	65	83	86	95
kovodělné výrobky	49	69	84	119	161	208	235	243	286
stroje a zařízení	142	164	206	242	276	302	332	332	333
kancelářské stroje a počítače	18	31	33	4	4	4	5	8	6
elektrické stroje a přístroje	25	34	41	54	68	89	108	120	128
radio, TV a spojová zařízení	2	2	5	30	32	36	39	39	39
zdravotnické a optické přístroje	1	2	2	39	43	52	57	60	65
motorová vozidla a přívěsy	3	6	9	31	36	44	58	61	64
ostatní dopravní zařízení	47	41	65	32	39	49	52	52	57
nábytek a ost. zprac. průmysl	18	35	43	116	132	144	155	136	129
recyklované výrobky	6	6	6	13	11	17	19	15	17
celkem	640	865	1112	1447	1715	2032	2288	2263	2358

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat z Českého statistického úřadu (podniky se 100 a více zaměstnanci).

Tabulka 3

Podíl největšího výrobce na výrobě podle zpracovatelských odvětví

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
potraviny, nápoje a tabák	5.78	4.82	5.34	5.98	7.22	6.93	6.44	5.97	5.97
textilní průmysl	7.51	5.25	5.26	4.69	4.50	4.91	5.71	6.78	7.13
oděvní průmysl	20.24	19.40	24.71	24.75	26.78	23.26	30.16	19.36	29.37
brašnářské zboží a obuv	51.19	71.06	39.12	26.63	24.27	24.31	15.98	8.75	17.59
dřevařské výrobky	18.81	13.48	12.07	10.44	10.78	9.78	8.05	7.83	7.69
vláknina, papír a lepenka	24.08	26.47	24.53	21.64	20.56	17.80	13.69	15.62	17.77
vydavatelství, tisk a reprodukce	12.74	15.03	14.33	13.13	15.20	8.29	7.31	8.24	7.78
koksování a rafinerie ropy	56.13	55.74	53.08	55.21	56.84	52.19	53.69	76.96	79.27
chemické výrobky	13.61	14.76	18.35	16.44	18.74	13.59	14.24	13.25	21.49
pryžové a plastové produkty	15.41	15.62	17.43	23.31	16.25	20.75	19.18	21.57	26.28
ostatní nekov. miner. výrobky	10.15	4.88	10.21	12.36	9.58	9.56	11.22	11.12	9.25
výroba kovů	20.95	19.96	23.04	25.11	24.97	25.94	21.05	20.60	23.93
kovodělné výrobky	7.62	5.53	6.64	9.67	8.09	7.30	10.64	12.60	9.53
stroje a zařízení	9.49	9.39	12.35	4.67	3.57	5.54	5.05	4.91	6.12
kancelářské stroje a počítače	29.79	18.41	12.73	49.82	54.26	59.77	53.96	44.95	46.26
elektrické stroje a přístroje	9.85	8.51	7.24	6.81	6.73	6.04	9.22	7.90	9.30
radio, TV a spojová zařízení	58.31	56.42	41.87	12.78	13.11	17.64	15.28	23.48	14.08
zdravotnické a optické přístroje	100.00	51.88	59.44	9.86	11.58	11.22	7.74	9.87	14.37
motorová vozidla a přívěsy	75.37	70.18	79.41	54.16	59.74	58.68	54.05	55.42	61.30
ostatní dopravní zařízení	19.60	19.83	22.30	36.53	24.05	26.18	12.19	13.84	9.61
nábytek a ost. zprac. průmysl	13.41	14.58	13.20	9.10	8.29	6.49	13.95	14.15	13.85
recyklované výrobky	32.10	25.72	27.26	22.31	24.39	18.26	24.55	19.89	22.18

Pramen: Vlastní výpočty na základě dat z Českého statistického úřadu (podniky se 100 a více zaměstnanci).

Tabulka 4

Podíl největších čtyř výrobců na výrobě podle zpracovatelských odvětví

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
potraviny, nápoje a tabák	19.50	16.40	15.75	19.11	19.35	16.21	18.36	17.22	14.74
textilní průmysl	20.66	16.93	16.77	17.26	15.41	16.81	17.92	18.78	18.84
oděvní průmysl	60.74	56.51	56.07	53.60	56.67	50.67	53.09	45.55	54.00
brašnářské zboží a obuv	79.80	92.46	75.39	52.83	48.24	45.95	37.55	33.66	43.32
dřevařské výrobky	56.43	44.74	41.41	34.96	31.27	30.11	28.01	28.03	24.75
vláknina, papír a lepenka	67.45	71.29	67.92	61.15	52.76	47.66	42.94	37.08	39.11
vydavatelství, tisk a reprodukce	47.01	41.44	41.20	38.70	38.96	26.96	26.14	23.94	23.91
koksování a rafinerie ropy	98.46	98.40	98.65	100.00	100.00	97.37	97.89	100.00	100.00
chemické výrobky	43.54	44.02	44.51	40.40	42.83	39.04	38.92	34.04	42.98
pryžové a plastové produkty	48.49	44.11	46.08	52.83	46.00	44.38	39.71	41.30	43.62
ostatní nekov. miner. výrobky	23.07	17.96	22.62	26.63	22.97	22.31	23.69	23.28	20.09
výroba kovů	61.42	60.15	62.81	66.68	65.60	66.01	60.32	59.22	57.92
kovodělné výrobky	25.14	20.03	21.44	27.41	19.26	17.44	19.38	20.62	21.81
stroje a zařízení	19.28	18.88	22.17	14.20	13.48	13.64	13.39	13.60	14.27
kancelářské stroje a počítače	60.89	46.25	40.36	100.00	100.00	100.00	98.11	88.34	89.49
elektrické stroje a přístroje	30.43	27.39	25.53	24.22	23.75	20.64	22.62	22.15	27.19
radio, TV a spojová zařízení	100.00	100.00	89.78	40.07	39.12	39.64	41.76	50.41	42.30
zdravotnické a optické přístroje	100.00	100.00	100.00	32.70	29.32	30.98	29.87	30.80	32.58
motorová vozidla a přívěsy	100.00	95.35	95.31	75.72	75.05	70.22	65.97	65.13	73.17
ostatní dopravní zařízení	48.19	52.13	50.19	61.80	48.70	53.03	35.03	34.09	31.45
nábytek a ost. zprac. průmysl	49.96	42.84	37.68	27.67	26.26	21.75	31.82	36.39	34.91
recyklované výrobky	90.70	81.21	84.27	66.47	71.24	57.65	57.30	62.21	68.38

Pramen: Vlastní výpočty na základě dat z Českého statistického úřadu (podniky se 100 a více zaměstnanci).

Tabulka 5

Herfindah-Hirschmanův index podle jednotlivých odvětví zpracovatelského průmyslu

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
potraviny, nápoje a tabák	0.0243	0.0155	0.013	0.0158	0.0158	0.0121	0.014	0.0133	0.0109
textilní průmysl	0.0298	0.0229	0.0214	0.0212	0.0196	0.0185	0.02	0.0211	0.0217
oděvní průmysl	0.1233	0.1102	0.1188	0.1031	0.1086	0.0903	0.1155	0.0734	0.1184
brašnářské zboží a obuv	0.3012	0.5245	0.2172	0.1113	0.0933	0.0882	0.0561	0.0438	0.0658
dřevařské výrobky	0.1130	0.0754	0.0681	0.054	0.0452	0.042	0.0364	0.0384	0.0357
vláknina, papír a lepenka	0.1427	0.1551	0.1377	0.114	0.0945	0.0791	0.0659	0.0607	0.0671
vydavatelství, tisk a reprodukce	0.0892	0.0675	0.0613	0.0533	0.0584	0.0369	0.0348	0.0328	0.0339
koksování a rafinerie ropy	0.4266	0.4198	0.4114	0.4263	0.4308	0.3698	0.3826	0.6146	0.6453
chemické výrobky	0.0685	0.0754	0.0791	0.0654	0.0722	0.0577	0.0614	0.0542	0.0776
pryžové a plastové produkty	0.0854	0.0729	0.0785	0.0992	0.0707	0.0756	0.0655	0.0719	0.0902
ostatní nekov. miner. výrobky	0.0329	0.0222	0.0285	0.0352	0.028	0.0276	0.0288	0.0295	0.0251
výroba kovů	0.1119	0.1071	0.1213	0.1384	0.1344	0.1416	0.1112	0.1051	0.1096
kovodělné výrobky	0.0341	0.0258	0.0253	0.0306	0.02	0.0163	0.011	0.0236	0.0208
stroje a zařízení	0.0207	0.0197	0.0251	0.0132	0.0118	0.0116	0.0113	0.0116	0.0127
kancelářské stroje a počítače	0.1364	0.0780	0.0635	0.3558	0.4368	0.4315	0.3714	0.2839	0.3521
elektrické stroje a přístroje	0.0524	0.0438	0.0387	0.0358	0.0339	0.0277	0.0297	0.0255	0.0313
radio, TV a spojová zařízení	0.5138	0.5082	0.2666	0.0606	0.0623	0.0653	0.0656	0.0937	0.0657
zdravotnické a optické přístroje	1.0000	0.5007	0.5178	0.0475	0.043	0.0424	0.0375	0.0385	0.0447
motorová vozidla a přívěsy	0.6005	0.5184	0.6421	0.3167	0.3699	0.3532	0.3019	0.315	0.3837
ostatní dopravní zařízení	0.0780	0.0877	0.0889	0.1653	0.0909	0.1136	0.048	0.0506	0.0417
nábytek a ost. zprac. průmysl	0.0908	0.0646	0.0534	0.0306	0.0277	0.0234	0.0403	0.0505	0.0488
recyklované výrobky	0.2357	0.1927	0.2004	0.1413	0.1635	0.1066	0.1186	0.1233	0.1365

Pramen: Vlastní výpočty na základě dat z Českého statistického úřadu (podniky se 100 a více zaměstnanci).

Analýza vychází z individuálních údajů o podnicích, které v rámci své vykazovací činnosti uvádějí hlavní činnost v rámci OKEČ (jednak na dvoumístném členění, jednak na trojmístném členění). Na většině trhů mají na koncentraci zásadní vliv velké podniky. Nezapočtení malých podniků na této úrovni desagregace nepředstavuje proto zásadní zkreslení výpočtů koncentrace.

I když vzhledem ke změnám v metodice statistického vykazování a definice odvětví nejsou údaje za jednotlivé roky plně srovnatelné, lze na základě provedené analýzy konstatovat, že proces koncentrace je velmi odlišný v závislosti na odvětví. Počet podniků s více než 100 zaměstnanci vzrostl ve všech odvětvích s výjimkou koksování a rafinerie ropy a výroby počítačů a kancelářské techniky. Přes dramatický nárůst v počtu podniků se za období 1989 - 1997 podíl největšího výrobce na celkové výrobě téměř nezměnil v polovině všech odvětví. Pouze v odvětví koksování a rafinerie ropy, chemické výrobky a pryžové a plastové produkty došlo ke kontinuálnímu nárůstu podílu největšího výrobce na trhu. Z těchto tří odvětví pouze v odvětví koksování a rafinerie ropy zaujímá největší výrobce s téměř 80 % na trhu monopolní postavení. Vysoký podíl největšího výrobce setrvává nebo se zvyšuje v odvětvích, kde je koncentrace technologicky výhodná - výroba tabáku, zpracování ropy, výroba motorových vozidel - a je zřejmě nevyhnutelnou nutností v podmínkách malé ekonomiky.

V případě počítačů a kancelářských strojů došlo po počáteční dekoncentraci k následnému růstu koncentrace blížícímu se dominantnímu postavení. V tomto odvětví však podobně jako v případě oděvního průmyslu může opomenutí malých podniků při vymezení trhu a výpočtu

koncentrace hrát významnou úlohu. Ve čtvrtině odvětví došlo k významnému poklesu podílu největšího výrobce na trhu. Monopolní struktura byla rozbita v případě výroby brašnářského zboží a obuvi, výroby radií, TV a spojové techniky a zdravotnických a optických zařízení. Pokles podílu největšího výrobce byl významný nejen v odvětvích náročných na pracovní sílu (zpracování kůže a dřevozpracující průmysl), ale také v odvětvích považovaných za technologicky náročná odvětví. Největší výrobce v textilním odvětví vyrábí pouhých 7 % veškeré textilní produkce. Nejnižší podíl CR1 má potravinářský průmysl - 6 %, což není překvapující. Překvapivější je nízká úroveň a tendence k poklesu podílu největšího výrobce v případě výroby strojů a zařízení. Největší výrobce elektrických strojů po počátečním poklesu svého podílu na trhu začíná svoji pozici v posledních letech upevňovat. To platí i o výrobcí motorových vozidel, nedá se to však již říci o výrobcí ostatních dopravních zařízení u kterého podíl dramaticky poklesl na necelých 10 %.

Podíl největších čtyř výrobců na trhu poklesl v letech 1989 - 1997 na všech trzích s výjimkou počítačů a kancelářských strojů, kde CR4 dosáhl 90 %, a koksování a rafinerie ropy se současnými 100 %. Nejvýraznější pokles zaznamenala odvětví brašnářského zboží a obuvi, resp. dřevařských výrobků. Významně poklesl CR4 rovněž při výrobě radií, TV a spojové techniky, ve zdravotnických a optických přístrojích, vydavatelství a tisku, výrobě papíru a lepenky a nábytkářství. V těchto odvětvích se nicméně prosazuje po počáteční vlně dekoncentrace opětovná tendence ke koncentraci. Oligopolní struktura trhu nicméně zůstala zachována v odvětví koksování a rafinerie ropy (100 %), ve výrobě recyklovaných výrobků (68 %), motorových vozidel a přívěsů (73 %), ve výrobě kovů a v oděvním průmyslu.

Měření koncentrace pomocí HH indexu, který je komplexnější měrou koncentrace, v podstatě potvrdilo předchozí výsledky: po počátečním období dekoncentrace v letech 1989 - 1995 (v závislosti na odvětví), dochází k zesílení a růstu koncentrace v odvětví koksování a rafinerie ropy, chemických výrobků a pryžových a plastických výrobků a rovněž při výrobě počítačů a kancelářských strojů, takže byla překročena úroveň koncentrace odvětví roku 1989. I v odvětví textilního průmyslu, oděvního, obuvi, papíru, tisku a reprodukce, výroby kovů a elektrických strojů se tato tendence projevila, koncentrace však zůstává zatím pod úrovní roku 1989. Dramatickým způsobem poklesl HH index ve výrobě zdravotnických a optických zařízení (ze 100 % na 4 %). V těchto odvětvích se však zatím neprojevila tendence k opětovné koncentraci.

Obecně lze konstatovat, že pokles koncentrace nebyl zdaleka tak dramatický jak by bylo možné očekávat ze zvýšení počtu podniků. Dělení podniků se realizovalo ve značné míře osamostatňováním výrazně specializovaných závodů či provozoven.

Tabulka 6 znázorňuje dopad rozdělení Československa na koncentraci zpracovatelských pododvětví v samostatné České republice a na Slovensku. Je patrné, že rozdělení obecně vedlo ke zvýšení koncentrace v odvětvích vzhledem ke zmenšení geograficky vymezeného trhu. Na Slovensku se koncentrace zvýšila radikálnějším způsobem vzhledem k menší velikosti ekonomiky i menšímu počtu podniků, zvláště v některých zpracovatelských odvětvích. Vliv rozpadu federace na tržní koncentraci závisel přirozeně na struktuře zpracovatelského průmyslu v jednotlivých republikách. V případě Slovenské republiky vedlo rozdělení Československa ke vzniku monopolní situace v odvětví zpracování odpadu, ropy, elektronice, ve výrobě automobilů a zpracování kovů a ke vzniku oligopolní situace ve všech odvětvích zpracovatelského průmyslu s výjimkou potravinářského průmyslu, textilního průmyslu a strojírenství.

Tabulka 6

Vliv rozdělení ČSFR na koncentraci výroby odvětví v České a Slovenské republice (1991)

HH index		CR1			CR4		
ĚSFR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	

potraviny, nápoje a tabák	0.1089	0.1446	0.1716	3.74	4.92	5.90	10.99	14.46	17.16
textilní průmysl	0.0452	0.0571	0.1075	4.52	5.71	10.75	14.40	18.22	35.36
oděvní průmysl	0.0766	0.1026	0.2114	16.77	21.52	34.85	44.86	49.96	82.22
brašnářské zboží a obuv	0.1117	0.1606	0.3257	20.15	32.70	47.70	57.05	66.68	99.73
dřevařské výrobky	0.0861	0.1309	0.2247	8.61	13.09	22.47	29.72	42.77	61.45
vláknina, papír a lepenka	0.0834	0.1387	0.2020	16.14	24.79	32.41	47.21	68.28	78.82
vydavatelství, tisk a reprodukce	0.1104	0.1538	0.2314	11.04	15.38	23.14	32.05	39.26	66.03
koksování a rafinerie ropy	0.3001	0.4262	0.9047	38.79	55.05	94.98	95.68	100.00	100.00
chemické výrobky	0.1138	0.1681	0.2789	11.38	16.81	27.89	33.41	43.57	72.36
pryžové a plastové produkty	0.0652	0.0802	0.1953	12.66	19.00	27.25	43.18	45.74	79.67
ostatní nekov. minerální výrobky	0.0591	0.0796	0.1940	5.91	7.96	19.40	19.03	23.79	40.28
výroba kovů	0.1245	0.1264	0.5445	26.74	24.78	72.46	61.44	63.31	94.67
kovodělné výrobky	0.0817	0.0627	0.1987	8.17	6.27	19.87	23.20	21.25	56.41
stroje a zařízení	0.0843	0.1103	0.1783	8.43	11.03	17.83	19.37	21.05	41.89
kancelářské stroje a počítače	0.1017	0.1394	0.2684	10.17	13.94	26.84	33.76	44.66	68.54
elektrické stroje a přístroje	0.0620	0.0852	0.2011	6.20	8.52	20.11	21.05	26.30	55.44
radio, TV a spojová zařízení	0.3630	0.2708	0.5753	56.90	42.33	72.97	86.94	88.95	98.52
zdravotnické a optické přístroje	0.5238	0.5238	-	60.90	60.90	0.00	100.00	100.00	0.00
motorová vozidla přívěsy	0.4433	0.5192	0.7070	64.67	70.36	82.17	89.93	95.36	100.00
ostatní dopravní zařízení	0.1582	0.2015	0.3626	15.82	20.15	36.26	41.09	47.94	70.96
nábytek a ost. zprac. průmysl	0.0689	0.0977	0.1989	6.89	9.77	19.89	25.77	33.75	60.73
recyklované výrobky	0.1680	0.2005	1.0000	21.88	27.20	100.00	76.10	84.29	100.00

Pramen: Vlastní výpočty na základě dat ČSU a FSÚ, podniky s 25 a více zaměstnanci.

2.3 Analýza koncentrace pododvětví

Analýza koncentrace pododvětví (na 3-místném členění OKEČ), zahrnující 102 zpracovatelských pododvětví, umožňuje podrobnější vymezení trhů. Vzhledem ke změně v definici pododvětví jsou potřebné údaje k dispozici pouze pro období 1993 - 1997. Podobně jako v předchozím kroku, byly počítány následující ukazatele: CR1, CR4 a HHI. Do této části analýzy jsou zahrnuti všichni podniky s 25 a více zaměstnanci, což je 2799 podniků v roce 1993 a 6023 podniky v roce 1997.

Ve sledovaném období se počet podniků s více než 25 zaměstnanci zvýšil ve všech odvětvích kromě zpracování ryb a výroby zařízení pro řízení průmyslových procesů, v dalších třech (výroba akumulátorů, hodin a rozmnožování nahraných nosičů) se počet podniků nezměnil. V některých odvětvích vzrostl počet podniků o 100 - 200 (výroba nožů, ostatních potravinářských výrobků, jiných oděvů, zboží z plastů, povrchové zušlechťování kovů a výroba truhlářských výrobků).

Analýza na úrovni pododvětví vyjevila četné změny v koncentraci v obou směrech. Ačkoliv se celkový počet podniků s 25 a více zaměstnanci za poslední čtyři roky téměř zdvojnásobil, vývoj koncentrace probíhal oběma směry v závislosti na pododvětví, tedy na charakteru trhu a produktu. Necelé dvě třetiny pododvětví zaznamenaly v letech 1993 - 1997 pokles podílu největšího výrobce

na trhu. Nejvyšší pokles CR1 byl v případě optických a fotografických zařízení (o 70 %). U necelé čtvrtiny odvětví vzrostl CR1 o 2 a více %. Podíl CR4 vzrostl za stejné období podstatnějším způsobem (o více než 10 %) pouze u pěti pododvětví, avšak poklesl nejméně o stejný díl téměř u poloviny všech pododvětví. CR4 vzrostl o 20 % např. ve výrobě sportovního zboží a jsou odvětví, u nichž CR4 výrazně poklesl (např. výroba přístrojů pro domácnost, parních kotlů nebo jiných dopravních zařízení). Jsou-li odvětví seřazena sestupně podle změny v HHI během posledních čtyř let, pak lze konstatovat, že se potvrzují předchozí výsledky. Existuje velká skupina pododvětví s relativně stálou mírou koncentrace, pouze v případě 8 pododvětví se HHI zvýšil radikálním způsobem, zatímco radikálnější snížení zaznamenala celá čtvrtina pozorovaných odvětví.

Z celkového počtu pododvětví má v 10 největší výrobce dominantní postavení (vyrábí přes 50 % celkové produkce). Jedná se např. o výrobu dvoustopých motorových vozidel, výrobu mýdla a kosmetických výrobků či výrobu parních kotlů. V těchto odvětvích nicméně fungují řádově desítky firem, jejichž počet v letech 1993 - 97 rostl. Podíl největšího výrobce má tendenci růst. Oligopolní postavení bylo zaznamenáno v pětině ze sledovaných pododvětví, kde byl podíl čtyř největších výrobců větší než 80 %. Oligopolní strukturu má např. výroba obkladaček, výroba tuků a rostlinných olejů, výroba železa a oceli nebo výroba přístrojů pro domácnost.

K nejméně koncentrovaným pododvětvím patřila v roce 1997 výroba nožů a ostatního kovového zboží, výrobky z betonu a cementu, polygrafický průmysl, výroba strojů pro hospodářské účely, slévárství, výroba masa a masných výrobků, stavební truhlářství a tesařství, v nichž podíl největšího výrobce nepřekročil 8 % a podíl čtyř největších výrobců nepřekročil 20 %. CR1 i CR4 přitom v těchto odvětvích v letech 1993 - 97 klesal. Změna v počtu podniků však neovlivnila přímo koncentraci, jak znázorňuje tabulka 7 s příklady pododvětví, jež vykázala největší pokles koncentrace a nejvyšší růst koncentrace.

Tabulka 7

Změna počtu podniků (N), podílu jednoho a čtyř největších výrobců a HHI v letech 1993 - 97
Pododvětví, s největším snížením koncentrace

	N	CR1	CR4	HHI
výroba dřevěných obalů	17	-26.29	-63.69	-0.2136
výroba optických a fotografických zařízení	13	-69.75	-52.19	-0.6278
výroba ostatních chemických výrobků	13	-65.05	-42.81	-0.6050
výroba elektrických zdrojů světla	15	-61.82	-42.55	-0.5330
povrchové zušlechťování kovů	132	-25.89	-40.31	-0.1301

Pododvětví, s největším zvýšením koncentrace

	N	CR1	CR4	HHI
výroba pletených materiálů	4	44.36	100.00	0.3533
rafinace a zpracování ropy	1	32.61	-0.19	0.3447
výroba sportovního zboží	3	25.87	19.67	0.1359
výroba strojů pro zemědělství a lesnictví	32	20.16	12.94	0.1246
jiné hutní zpracování železa	9	17.93	1.08	0.1031

Pramen: Data ČSÚ, vlastní výpočty, podniky s 25 a více zaměstnanci.

.. Seřazení pododvětví podle koncentrace (viz. tabulka č. 8, kde jsou uvedeny CR1, CR4 a

HHI pro všechny podniky s 25 a více zaměstnanci) umožňuje identifikaci nejvíce a nejméně koncentrovaných odvětví. Z výpočtů jsou z důvodů utajení individuálních údajů o podnicích vyloučena odvětví, v nichž je počet podniků menší než 3. Z tabulky 8 nelze odvodit zcela zřetelné závislosti charakteru pododvětví (náročné na práci, na kapitál, na technologii, na marketing apod.) a výše koncentrace.

Tabulka 8

Koncentrace výroby pododvětví, (1997)

OKE Č		CR1	CR4	HHI
232	rafinace a zpracování ropy	86.80	99.81	0.7643
341	výroba dvoustopých motorových vozidel	81.49	95.29	0.6719
245	výroba mýdla a kosmetických výrobků	66.55	80.00	0.4519
283	výroba parních kotlů	63.58	84.32	0.4237
273	jiné hutní zpracování železa	59.50	86.79	0.3851
152	zpracování ryb	46.33	100.00	0.3640
364	výroba sportovního zboží	45.37	79.56	0.2531
372	zpracování nekovového odpadu	45.04	90.56	0.3075
293	výroba strojů pro zemědělství a lesnictví	44.56	56.28	0.2069
176	výroba pletených materiálů	44.36	100.00	0.3533
251	výroba pryžových produktů	43.86	67.80	0.2210
335	výroba hodin	42.14	96.43	0.2832
272	výroba trubek	40.81	80.15	0.2300
263	výroba obkladaček a dlaždic	40.49	98.97	0.3357
323	výroba rozhlasových a televizních přijímačů	38.42	69.21	0.1883
244	výroba farmaceutických přípravků	37.91	64.78	0.1856
154	výroba olejů a tuku	37.79	99.65	0.3085
183	úprava a barvení kožešin	37.39	73.58	0.1954
173	konečná úprava textilií	37.34	70.25	0.1948
271	výroba železa	37.00	95.04	0.3003
314	výroba akumulátorů, článků a baterií	36.70	89.92	0.2490
191	výroba usní a barvení kůží	36.46	60.21	0.1696
297	výroba přístrojů pro domácnost	35.33	80.50	0.2339
363	výroba hudebních nástrojů	34.87	73.28	0.1891
296	výroba zbraní a munice	32.40	88.40	0.2327
211	výroba vlákniny a papíru	30.07	68.06	0.1535
241	výroba základních chemických látek	29.63	59.81	0.1329
274	výroba drahých a ostatních kovů	28.48	69.94	0.1581
311	výroba elektromotorů a transformátorů	28.21	48.93	0.1045
313	výroba kabelů a vodičů	28.08	88.78	0.2063
177	výroba pleteného zboží	27.98	60.66	0.1309
243	výroba nátěrových hmot	26.47	64.47	0.1436
355	výroba jiných dopravních zařízení	26.40	82.86	0.1952
362	výroba zlatnická a šperkařská	26.31	70.90	0.1531
174	výroba konfekčního textilního zboží	26.27	44.11	0.0904

264	výroba cihel a krytiny	25.69	44.04	0.0927
342	výroba karoserií a přívěsů	24.51	65.61	0.1430
181	výroba kožených oděvů	24.08	58.68	0.1261
366	ostatní zpracovatelský průmysl	23.42	38.59	0.0714
322	výroba rozhlasových a televizních vysílačů	22.92	51.66	0.0946
158	výroba ostatních potravinářských výrobků	22.70	31.83	0.0593
268	výroba ostatních minerálních výrobků	22.39	74.63	0.1595
331	výroba zdravotnických a chirurg. přístrojů	22.30	51.65	0.0923
361	výroba nábytku	22.22	40.61	0.0682
265	výroba cementu, vápna a sádry	22.16	62.81	0.1261
294	výroba obráběcích strojů	22.13	54.03	0.0944
312	výroba elektrického rozvodného zařízení	21.34	42.96	0.0726
333	výroba zařízení pro řízení prům. procesů	21.32	62.39	0.1401
300	výroba kancelářských strojů a počítačů	21.27	69.61	0.1448
352	výroba lokomotiv a tramvají	19.77	51.83	0.0919
261	výroba a zpracování skla	19.20	44.78	0.0776
321	výroba elektronik a jiných součástí	19.14	51.95	0.0933
202	výroba dých a překližek	18.91	66.97	0.1371
353	výroba letadel a kosmických lodí	18.88	58.98	0.1177
371	zpracování kovového odpadu	18.18	57.28	0.0980
246	výroba ostatních chemických výrobků	18.16	53.02	0.0935
354	výroba motocyklů a jízdních kol	18.03	50.80	0.0887
332	výroba měřících a kontrolních přístrojů	17.51	37.27	0.0554
175	ostatní textilní výroba	17.42	41.24	0.0665
315	výroba elektrických zdrojů světla	16.69	54.61	0.0984
316	výroba jiného elektrického vybavení	16.37	43.54	0.0650
155	výroba a zpracování mléka	16.28	30.97	0.0443
193	výroba obuvi	16.25	46.32	0.0685
284	výroba kování a prášková metalurgie	15.11	45.07	0.0738
262	výroba keramická a porcelánového zboží	15.00	41.79	0.0642
282	výroba nádrží a kotlů	14.76	30.37	0.0427
267	zpracování přírodního kamene	14.57	52.53	0.0971
291	výroba strojů na výrobu energie	14.44	28.55	0.0380
172	tkaní textilií	14.41	40.14	0.0613
182	výroba jiných oděvů	13.89	34.62	0.0396
334	výroba optických a fotografických zařízení	13.59	47.81	0.0945
365	výroba her a hraček	13.16	42.75	0.0705
156	výroba mlynářských a škrobár. výrobků	12.98	28.51	0.0453
281	výroba kovových konstrukcí	12.21	26.92	0.0329
171	úprava textilních vláken	12.02	41.11	0.0607
201	výroba pilařská a impregnace dřeva	11.94	33.50	0.0455
192	výroba brašnářského a sedlářského zboží	11.67	34.11	0.0511
221	vydavatelské činnosti	11.26	31.92	0.0416
159	výroba nápojů	11.09	27.75	0.0335

204	výroba dřevěných obalů	11.06	36.31	0.0654
343	výroba dílů a příslušenství	11.00	35.66	0.0512
212	výroba zboží z papíru a lepenky	10.95	37.89	0.0576
153	zpracování ovoce a zeleniny	10.28	31.52	0.0482
205	výroba jiného dřevěného zboží	10.14	34.07	0.0450
252	výroba zboží z plastů	9.17	27.25	0.0272
157	výroba krmiv	8.90	24.49	0.0343
292	výroba strojů pro všeobecné účely	8.43	26.72	0.0260
285	povrchové zušlechťování kovů	8.03	18.79	0.0194
203	výroba stavebního truhlářství a tesařství	7.55	21.27	0.0209
151	výroba masa a masných výrobků	7.20	17.11	0.0192
275	slévárství	6.74	21.52	0.0272
295	výroba strojů pro hospodářské účely	6.63	18.48	0.0183
222	polygrafický průmysl	6.28	20.63	0.0216
266	výrobky z betonu a cementu	6.01	20.84	0.0225
287	výroba ostatních kovového zboží	4.62	15.60	0.0160
286	výroba nožů a ostatních železného zboží	3.96	12.86	0.0099

2.4 Mezinárodní srovnání úrovně koncentrace

Z výše provedené analýzy nelze usoudit, zda dosažená úroveň koncentrace je vysoká či nízká. Určitou orientaci může poskytnout porovnání vybraných zpracovatelských produktů z hlediska koncentrace jejich výroby (3-místná úroveň) s jinými zeměmi. Provedla jsem takovéto srovnání se Slovenskou republikou a zeměmi EU v rámci jednotného trhu.

Porovnání úrovně koncentrace ve zpracovatelských odvětvích po pěti letech od rozpadu CSFR ukazuje na obecně vyšší úroveň koncentrace ve Slovenské republice ve srovnání s Českou republikou. Vzhledem k tomu, že za Slovenskou republiku byly k dispozici výpočty jen za větší podniky, jsou do srovnání zahrnuty v případě České republiky pouze podniky s více než 100 zaměstnanci. Zatímco v roce 1996 bylo v ČR ze 100 sledovaných pododvětví 18 odvětví, v nichž podíl největších čtyř producentů činil 100 %, ve Slovenské republice byl takových odvětví dvojnásobek. Ze srovnání vyplynulo, že kromě cca poloviny zpracovatelských trhů, na nichž je koncentrace velmi podobná či identická, existuje větší skupina trhů, kde je koncentrace podstatně vyšší na Slovensku a menší skupina trhů, kde je vyšší koncentrace v České republice. Na některých trzích jsou rozdíly v koncentraci velmi významné.

Tabulka 9

Podíly největších výrobců v nejvíce a nejméně koncentrovaných zpracovatelských pododvětvích v Evropské unii, v České republice a na Slovensku

OKEČ		CR4 EU	CR4 ČR	CR4 SR
Nejvíce koncentrovaná odvětví				
334	Optická zařízení	73	57	100
300	Počítače	71	79	81
315	Elektrické zdroje světla	65	62	95
247	Umělá vlákna	63	100	100
353	Letadla	57	69	100

160	Tabák	56	100	100
251	Přez a kaučuk	49	73	90
316	Elektro	46	50	64
272	Kovové trubky	40	84	100
271	Železo a ocel	39	99	100
354	Motocykly	39	59	100
261	Sklo	38	52	72
323	Radio, TV	37	75	100
245	Mýdla a detergenty	35	83	85
Nejméně koncentrovaná odvětví				
222	Polygrafický průmysl	9	24	56
201	Řezané dřevo	9	39	51
362	Zlatnictví a šperky	8	77	98
267	Výrobky z kamene	8	60	100
282	Nádrže a kotle	7	34	51
191	Zpracování kůže	7	66	94
193	Obuv	6	51	63
281	Kovové konstrukce	6	31	42
286	Ostatní kovové výrobky	6	15	35
252	Výrobky z plastů	6	31	72
361	Dřevěný nábytek	3	45	33

Pramen: EU - Davies, Lyons, 1996 (data se vztahují k roku 1995); ČSÚ - podniky s více než 25 zaměstnanci (data za ČR se vztahují k roku 1997); SSÚ - podniky s více než 50 zaměstnanci (data se vztahují k roku 1996).

Tabulka č. 9 porovnává koncentrace v nejvíce a nejméně koncentrovaných pododvětvích trhu EU s analogickými trhy v České republice a na Slovensku. Z údajů vyplynulo, že v případě některých zpracovatelských trhů přetrvávají monopolní struktury i na trzích, které jsou v Evropské unii málo koncentrované. Ze srovnání úrovní koncentrace na trzích Evropské unie a v České republice je zřejmé, že úroveň koncentrace s výjimkou elektrických zdrojů světla je vyšší na zpracovatelských trzích v České republice a to jak ve skupině vysoce koncentrovaných pododvětví, tak i v nejméně koncentrovaných pododvětvích. Ve skupině nejméně koncentrovaných odvětví jsou tyto rozdíly řádové a velmi významné.

3. Politika na podporu hospodářské soutěže

Konkurence předpokládá velký počet podniků na trhu a představuje základní princip, na němž je organizována tržní ekonomika. Ve skutečnosti však na mnoha trzích funguje jedna nebo několik málo velkých firem místo velkého počtu malých firem (viz Shy, 1995). Malé firmy zjevně neohrožují konkurenci. U velkých firem však existuje potenciální možnost omezování hospodářské soutěže. Velikost firmy ovlivňuje její soutěžní politiku. Není to jen absolutní velikost dané firmy, ale i její postavení na trhu, její vztah k ostatním firmám na daném trhu a existence potenciální konkurence ze strany nových firem, které mohou vstoupit na daný trh, určuje cenovou politiku firmy, investiční politiku a výrobní program (viz Mason, 1936).

Na některých trzích mohou být rozdíly ve struktuře vysvětleny technologickými faktory, na jiných trzích je třeba hledat vysvětlení vysoké tržní koncentrace v legislativě a administrativních bariérách, politicky či sociálně motivovaných, v oblasti patentové politiky a dalších akcí iniciovaných státem, často však i na popud velkých korporací.

Stát se snaží v rámci své politiky na podporu hospodářské soutěže bojovat proti vytváření a zneužívání dominantní pozice, proti kartelům a jiným monopolním praktikám. Za účelem omezování forem organizace, které brání konkurenci (trust, kartel, vzájemná domluva), schválila většina tržních ekonomik antitrustové zákony. Stát se též snaží o regulaci cen v případě existence monopolních výrobců. Regulovány jsou ceny u tzv. přirozených monopolů (rozvod vody, elektřiny, donedávna telefony ale i letecké linky). Nicméně vztah mezi konkurencí a regulací může být někdy konfliktní.² Také existuje asymetrie v informaci o spotřebitelské poptávce a nákladech firmy a možnostmi snižování nákladů mezi regulovanou firmou a regulátorem, což nutně omezuje zavedení a efektivní působení regulačních opatření a často vyvolává neadekvátně vysoké náklady na regulaci.

Ve standardním přístupu, vycházejícím z teorie bariér vstupu (viz Bain, 1956), je analýza trhu rozložena na vztah "struktura trhu - chování - výkonnost", kdy struktura je určena počtem a velikostí firem (výrobců, prodejců, kupujících) a potenciálními vstupujícími na trh. Tržní chování je chování firem ve smyslu jejich cenové politiky a objemu prodeje ve vztahu k existující tržní struktuře. Předpokládá se, že tržní struktury jsou určeny "zvenčí". Horizontální fúze jsou pokládány za hlavní příčinu vysoké tržní koncentrace. Podle Baina "touha omezit konkurenci určuje růst koncentrace". Antitrustová politika má být proto přísně založena na tržní struktuře. V 60. letech stále více ekonomů obracelo pozornost ke skutečnosti, že vyšší koncentrace může být spojena s vyšší efektivností. Toto nové učení postulovalo, že jestliže je vyšší koncentrace spojena s vyšší efektivností, pak přísnější aplikace antitrustového zákona může bránit růstu efektivnosti (viz Demsetz, 1973).

Strategický přístup k analýze průmyslové organizace se zakládá na teorii her, která modeluje chování firmy za předpokladu, že firmy mohou ovlivnit trh ve smyslu cen, prodeje a počtu značek. A nejen to, teorie her poskytla nástroje analýzy chování firem včetně vysvětlení reakce firem na hrozbu vstupu potenciálních konkurentů (trh je určen endogenně). Na akademické úrovni jsou v současné době analyzovány endogenní faktory tržního chování - tržní struktura není považována za dominantní determinantu tržního chování. Zatím však strategický

² Z nízké ceny může mít užitek spotřebitel v krátkém časovém horizontu, nicméně nízká cena brání novému vstupu, což je na škodu spotřebitele v dlouhodobém časovém horizontu.

přístup není operabilní a aplikovatelný pro politiku na podporu konkurence. Proto má “staré” paradigma “struktura - chování” stále ještě hlavní vliv v politice na podporu konkurence a tržní struktura zůstává klíčovým řešením rozhodnutí v rámci politiky na podporu konkurence.

Nejen z výše uvedeného důvodu, ale také vzhledem k relativně nízké homogenitě v článku definovaného “produktu“ a k obecným obtížím souvisejícím s vymezením tzv. “relevantního trhu”,³ je třeba nakládat s interpretací prezentovaných výpočtů koncentrace opatrně.

³ Relevantní trh je určen obecně elasticitou poptávky po daném zboží (charakterem substitutů) a podmínkami vstupu nových firem na trh (rychlostí vstupu a rozmístěním trhů).

Literatura

- Adams, W., Brock, J.: *Corporate Power and Economic Sabotage*. Journal of Economic Issues, 1986, s. 919-940.
- Bain, J.: *Barriers to New Competition*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1956.
- Baldwin, R.: *Towards an Integrated Europe*. London, CEPR 1994.
- Bhagwati, J.: *The Generalised Theory of Distortions and Welfare*. In: Bhagwati, J. et al. (eds.): *Trade Balance of Payments and Growth: Papers in International Economics in Honour of Charles P. Kindleberger*. Amsterdam, North-Holland Publishing Co. 1971, s.
- Bresnahan, T.: *Empirical Studies of Industries with Market Power*. In: Schmalensee, R., Willing, R. (eds.): *Handbook of Industrial Organization*, vol. II. New York, Elsevier Science Publishers, B. V. 1989, s.
- Caves, R.: *Industrial Policy and Trade Policy: the Connections*. In: Kierzkowski, H. (ed.): *Protection and Competition in International Trade*. London, Basil Blackwell 1987, s.
- Curry, B., George, K. D.: *Industrial Concentration: A Survey*. Journal of Industrial Economics, 1983, s. 203-255.
- Davies, S., Lyons, B.: *Industrial Organization in the EU. Structure, Strategy and Competitive Mechanism*. Oxford, Clarendon Press 1996.
- Davies, S., Lyons, B., Dixon, H., Geroski, P.: *Economics of Industrial Organization*. London, New York, Longman 1991.
- Demsetz, H.: *Industry Structure, Market Livarly and Public Policy*. Journal of Law and Economics, 1973, s. 1-10.
- Demsetz, H.: *Two Systems of Belief about Monopoly*. In: Goldschmid, H., Mann, H., Weston, J. (eds.): *Industrial Concentration: the New Learning*. Little, Brown 1974, s.
- Fingleton, J., Fox, E., Neven, D., Seabright, P.: *Competition Policy and the Transformation of Central Europe*. London, CEPR 1996.
- Flek, V.: *Strategy of Marketization and Problems of the Competitiveness of Industry in the former Czechoslovakia*. In: Jackson, M., Biesbrouck, W. (eds.): *Marketization, Restructuring and Competition in Transition Industries of Central and Eastern Europe*. Aldershot. Avebury 1996, s.
- Geroski, P.: *Simultaneous Equations Models of the Structure-Performance Paradigm*. European Economics Review, 1982, s. 145-158.
- Geroski, P., Mueller, D.: *The Persistence of Profits in Perspective*. In: Mueller, D. (ed.): *The Dynamics of Company Profits*. Cambridge, Cambridge University Press 1990. s. 187-204.
- Geroski, P. et al.: *Are Differences in Firm Size Transitory or Permanent*. London, CEPR 1997 (Discussion Paper No. 1691).
- Glowacki, R.: *State of the Market Structures and Its Implications*. *International Studies of Management and Organization*, 1991, s. 39-58.
- Mason, E.: *Price and Production Policies of Large-Scale Enterprise*. American Economic Review, 1939, s. 61-74
- Munková, J.: *Zákon o ochraně hospodářské soutěže (komentář)*. Praha, Sevt 1994.
- Schmalensee, R. et al.: *Handbook of Industrial Organization*. Amsterdam, North Holland 1989.
- Scherer, F.: *Industrial Market Structure and Economic Performance*. Boston, Houghton Mifflin 1980.
- Shy, J.: *Industrial Organization*. Cambridge, MIT Press 1995.
- Švejnar, J.: *The Czech Republic and Economic Transition in Eastern Europe*. San Diego, Academic Press 1995.
- Unčovský, J., Březina, I.: *Concentration of Industry in the Slovak Republic*. Ekonomický časopis, 1997, s. 758-775.

Zemplinerová, A.: *Competition Policy in Czechoslovakia*. In: Křovák, J. (ed.): *Current Economics and Politics of (ex-)Czechoslovakia*. New York, NOVA Science Publishers 1994, s.

Zemplinerová, A., Stíbal, J.: *Monopoly in the Context of the Privatization Process*. In: Mejstřík, M., Derviz, A., Zemplinerová, A. (eds.): *The Privatization Process in East-Central Europe*. New York, Kluwer Academic Publishers 1997, s.

Zemplinerová, A.: *Evolution and Efficiency of Concentration in Manufacturing*. In: Švejnar, J. (ed.): *The Czech Republic and Economic Transition in Eastern Europe*. San Diego. Academic Press 1995, s. 233-252, s.

MARKET CONCENTRATION IN MANUFACTURING OF THE CZECH REPUBLIC AND ANTI-MONOPOLY POLICY

Alena ZEMPLINEROVÁ, Economic Institute of the Czech Academy of Sciences, P.O.Box 882, Politických vězňů 7, CZ - 111 21 Prague 1.

Abstract:

The study focuses on patterns and trends in concentration in the Czech manufacturing during the period 1989 - 1997. In the 90s Czech manufacturing experienced rapid and deep change in the market structures. Most of manufacturing markets de-concentrated between 1989 - 1995. Rapid change occurred between 1989 and 1992, small change between 1994 - 97. During last two years tendency towards new concentration can be observed in selected markets. As by 1997, one fifths of manufacturing production has been produced on the markets where share of largest producer was more than 50 %. In the Czech manufacturing, monopoly and oligopoly market structures survived or newly emerged also in some markets in which technological advantage of high concentration cannot be proved by comparison of concentration levels with selected EU markets.

Keywords: market structure, market concentration, anti-monopoly policy